

Когато мъченичеството беше начин на живот

Бележки за пострадали християни в Шуменско

Годината е 1736-а. Започнала е война между Османската империя и Русия. Пет години преди това българите в Силистренско са се разбунтували срещу властта. В процес е ислямизация на българското население. Нарастват българските емиграционни колонии в съседни страни, особено във Влашко и Молдова. След няколко години в Света гора хилендарският иеромонах Паисий ще започне да пише своята „История славянобългарска“.

На 23 април 1736г. през Страстната седмица преди Великден в провадийското село Кривен сред българското население се разиграла трагедия, довела до мъченическата смърт на девойка, наричана Гана, Ганчица. Нейната история най-вероятно би потънала в забрава, ако не беше записана от Балчо Нейков, потомък на стар български род, сродник и приятел на Стефан Караджа, в книгата „ Факийско предание- сбирки от народния живот за праотците ни“. Той започнал записките си като биография на Стефан Караджа, а за нас, днешните българи, те освен извор на информация, дават отговор на въпроса: Как са оцелели дедите ни в тези така превратни за българите събития? От разказа на бабата на Стефан Караджа от 1848 г. , поместен в сборника на Балчо Нейков, и народната песен за Ганчица научаваме за мъченическата смърт на девойката. Шуменският музикант Златан Златев, вече покойник, възстанови и записа тази песен.

„ Набедили са Ганчица ,

та я в темница хвърлили.

В темница в тъмно дъното,

Лежала й Ганча , боляла

Тъкмино девет години.

В десето лето проклето,

заръча Ганча, поръча

по равненските кираджии

по кривенските чорбаджии:

Млого здраве кажете на мака

На мака и на бубаля

Да ми армагано раздадат:

Шити ми бели месли, със копринени кенари.

В понеделник ще ме обесят,

в шуменския панаир

под Илчов баир на Кошир."

В миналото Кошир е била дълга улица в източната част на града, завършваща с голям площад, ограден с множество дюкяни-място за кушии, пазар, празнични процесии и публични екзекуции. Тук са се чували гласове на чираци и търговци, рев на тълпа. Картините на Стефан Петров, наричан художника на стария Шумен, дават представа как е изглеждало това място в миналото. Галерия "Елена Карамихайлова" в Шумен пази негова творба, наречена „Кошир“. Днешният площад „Освобождение“ е разположен на това място.

На 19.05.1746 г. ,на християнския празник „ Св. Троица“, показно през шумната тълпа , една българска девойка е водена към смърт. Пътят към Голгота за мъченицата Ганка тръгва от шуменския затвор и стига до бесилката под Илчов баир, на Кошир. Какво ли е преживяла тя по време на това свое последно пътуване? Може би мъка по родители и роден край, по неизживяна младост и мечти. Но пред смъртта тя имала избор. Достатъчно било да каже: „Отричам се от Христос!“ и да продължи живота си, но вече в друга вяра. Не го е направила.

Двете съдбовни дати, споменати в разказа за Ганчица, са зависими от Великден и намират потвърждение в Пасхалните таблици/Вж. "Пасхални таблици за датата на Възкресение Христово от 326 до 2124 г.", изд. МКС, 1998/. Според тези таблици през 1746 г. Великден е на 30 март, а св. Троица/Петдесетница/- 50 дни по-късно -на 19 май .В разказа се твърди, че денят на нейната смърт/19 май 1746/ съвпада с празника Св. Троица. Справката с таблиците потвърждава този факт. Пак според разказа другото важно събитие, трагедията в дома ѝ , в с. Кривен , се случва на Разпети петък в Страстната седмица през 1736 г., който тази година съвпадал с Гергьовден. Пак според Пасхалните таблици през 1736 г. Великден е на 25 април, а Разпети петък -на 23 април. По Юлианския календар Гергьовден е на 23 април. И тук има съответствие.

Една приписка към богослужебна книга от 1787 г. отразява последните масови потурчвания в Шуменско: „Дойде Кара Асан с хилядо аскери , та право в

Шуменграда, изтурчи селата. Три села изтурчи, за умножение грех человечески. Лето 1787.

Даскал Кузман рече на Кара Асан: „ Княз ли си, или цар, или воевода, то помисли от кого си приел тая власт!“

Та му отсекоа главата. В събота му отсекоа главата. Писа рука Сава, син Влъков.”/Вж. „Писахме да се знае“,С.,Изд.ОФ,1984г.,с.114./ Георги Тахов,публицистът обнародвал тази приписка,споделя:”Две от думите са разядени от влага,може би следа от сълзата на хрониста...При оскъдните сведения за потурчванията приписката придобива национален смисъл.Поразяващо впечатление оставя протестът на даскал Кузман,който в ония години на християнска сеч се решил да рече на Караасан:”Княз ли си,или цар,или войвода,то помисли от кого си приел тая власт!”/Вж.Тахов Г.,”Най-късата литература”,”Лит. Фронт”,9.І.1975/.

Георги Джумалиев,познавач на миналото на Шумен,публикува Летопис на хаджи Велико от Шумен, който живял през втората половина на XVIII в.В него пише:”В лето 1789... доди Хасан паша Джезаерлията/алжиреца -в превод/ и стана везир и направи текето,дор са правеше -умре.” /Д. А.- Шумен,Ф714К,оп.1,а.е.80,л.92/.Вероятно Караасан/Черния Хасан/ от приписката и Хасан Джезаерлията/Алжиреца/ е едно и също лице.Две години след „изтурчването „на селата и убийството на даскал Кузман Караасан,вече везир,се връща в Шумен,започва да строи теке и умира.

В началото на Възраждането Шумен бил град с многочислено турско население.Българите живеели в североизточната част на града около единствената църква”Св. Възнесение Христово”,която успявала да запази у тях народностното им съзнание,бит,традиции.В проучванията си Джумалиев пише и за Хаджи Сава, деен човек,който в края на XVIII и началото на XIX в. станал настоятел на църквата и защитник на българите в продължение на четвърт столетие.Много е възможно в младостта си Хаджи Сава да е съшия Сава,син Влъков ,автора на приписката.

На 14.05.1802г. в Шумен е пострадал и друг мъченик за християнската вяра- св. Райко Шуменски. Неговото житието е записано от иеромонах Никифор Хиоски по сведения на очевидци. Райко работил своя златарски занаят в центъра на Шумен.Съблазнена от красотата му , съседката му-туркиня с хитрост и клевета пожелала да се ожени за него.Под влияние на бащата на момичето съдия отсъдил: Райко или да се потурчи и да я вземе за жена,или ако не желае това,да бъде

бит,докато умре.Младежът отговорил,че предпочита смъртта,отколкото да се откаже от Христос. Последвали дълги,неописуеми страдания и мъченическа смърт.

1814 г, Св.преподобен мъченик Евтимий вероятно е роден в Шумен в края на XVIIIв.Когато бил по работа в Букурещ,се запознал с бъдещия светец Игнатий Старозагорски.По- късно се завърнал в Шумен и по неизвестни причини приел исляма.Осъзнал прегрешението си и отишъл на Света гора ,където приел монашество и се подготвил за мъченически подвиг.През 1814 г. в турско съдилище публично проклетел исляма.Бил подложен на мъчения и убит на 22 март 1814 г.Тялото му било отнесено от монаха Григорий на Атон.Мощите му били положени заедно с мощите на св.Игнатий Старозагорски в храм,посветен на двамата мъченици./Вж.Подбрани извори за българската история-т.III,изд.Тангра,2008г./

Малко известна икона в чест на тримата св.новомъченици Евтимий,Игнатий и Акакий се пази в Иверския скит.Евтимий в дясната си ръка държи върбов клон,а в лявата-мъченически кръст.Върбовото клонче е в ръката му вероятно,защото мъчението му е започнало на Връбница/Цветница/.В долния край на иконата е поместен на гръцки и славянски следния надпис:"Изписаната тази св. икона бе създадена със спомоществователството на йеродякон Манасий от Габрово,който се преименувал с монашеското име Онуфрий,и загина мъченически чрез посичане с меч на неговата /св./ глава в о-в Хиос в 1818 г. на 4 януари...Доситей грешния."В десния ъгъл на иконата има надпис с името на зографа на славянски:"ръка на монаха Доситей от Печ-Сърбская,1818г."

До неотдавна все още можеше да се види някой самоук музикант как пее по сборовете и панаири и продава песнопойки. Тези книжици с песни съдържаха понякога цели епоси, посветени на конкретни, отминали вече събития и хора. И днес някои народни песни пазят спомени за миналото, когато животът за християните под мюсюлманска власт сам по себе си е мъченичество, а за вярващия българин раздялата с православната вяра на дедите му е по- ужасна от смъртта.

Преди повече от 250 години поп Тодор Врачански, родолюбив книжовник и съвременник на шуменските страдалци, е записал една песен. Когато в Европа са слушали Бах и Хендел, българските майки са пели така:

Милое мое чедо, красни мой сину,

чесное мое рождение,

аще ме любиш, сину мои,

яко же аз тебе люблю,

Послушай мене, матеръ свою, да не убоиш се, сину мой, от мучение,

Еще мало претърпи, да приемеш венецъ нетлени.

Не убой се от мучение, сину мой.

Се Христос невидимо предстоить

Прииметь светлою твою душу.

Мало да пострададеши;

подобиши се бесконечно упокоение.

И тамо да царствуеш купнсьсь Христа

и да молиш Христа

ради грешную матеръ свою.

Да помълчим след тази песен- майчина молитва.

Тя се съхранява в архива на Софийската народна библиотека(№338 , л.364-а).

Превод на новобългарски : „Мило мое чедо, сине мой прекрасни, рожбо моя ненагледна, ако ме любиш, синко мой, тъй както те любя аз, то послушай мене, свойта майка: Да се не уплашиш, синко мой, от мъчението. Малко още потърпи, та да получиш венец нетленен. Не бой се от мъчението, синко мой. Ето, Христос невидимо стой наблизко да приеме твоята свята душа; Малко да пострадаш, та с вечен покой да се сподобиш, и там да царствуваш заедно с Христа и да молиш Христа за свойта грешна майка!“

В двора на скита „Св.Никола“, недалеч от Троянския манастир, се намира гробът на друг шуменски страдалец за вярата. От скромния надпис четем: „Велко –комита от Шумен, починал тук от раните си в сражение с турците. 1808-1850г“.

Велко рано останал сирак. Бил красив младеж. И той лежал из занданите на Шуменския кадия, защото не искал да се потурчи. Успял да избяга оттам и събрал малка дружина. От 1823 до 1834 година Велко хайдутствал заедно с Гълъб войвода в източната част на Стара планина и Средна гора. През последните години от своя живот се подвизавал из Троянския балкан, където бил ранен и починал от раните си в Троянския манастир. Така се сбъднали думите от песен за Гълъб войвода и

четата му,записана в Димитровградско:“Вярна си клетва сторили:Който се болен разболеи на ръце да го носиме.Който се назад повърне,жив няма да го оставиме.”

Тази история е стигнала до наши дни от записките на монаха от Троянския манастир Йосиф Минков,спасил от пълна забрава спомена за Велко.

1821 г.Из „Повествование за страдание на българите от агаряните“/Из“Писахме да се знае“,1984г./:

“В град Шумен бяха затворили в тъмница всички по-първи християни и мислиха да ги погубят с меч.Но милостивият бог,който не желае гибелта на своите роби,изпрати от небесата дъждовни бури и реките излязоха от бреговете си,и много агарянски домовете бяха потопени.”В Шумен било замислено клане на българското население.Бил и насрочен ден за неговото изпълнение-9-юли,но на 8-ми вечерта дошъл невиджан порой и много хора се издавили.Страх обзело турците,които вярвали,че това е станало по божий гняв и напуснали клането. Оттогава шуменци почитат св.Прокопий/8 юли/ като покровител на града.

Възпроизвеждането на миналото е като направата на мозайка,в която елементите недостигат,и тогава сърцето помага.Често тъжна народна песен,някоя приписка към богослужебна книга или записка на пътуващ монах са късметата памет,които свидетелствуват за миналото ни. Официалните турски документи със сухия език на протокола са регистрирали случаите на ислямизация сред българите, но не и на мъченичество и страдание.Не са ги отбелязали и владиците-гърци.Митрополит Порфирий/назначен в 1840 г./,хитър и потаен враг на българите,наредил намерените в с.Тича стари български ръкописи да бъдат хвърлени в яма на гробищата/ДА-Шумен,ф.714,оп.1,а.е.12/.Йеромонах Никифор Хиоски, автор на житието на св.Райко Шуменски, е превел името на мъченика на гръцки като Йоан.Във второто издание на житието обаче е пропуснато определението”българин”.Левкийски пископ Партений сравнява двата агиографски текста и в съставения от него сборник с жития на български мъченици за вярата,издаден през 1979г., името на мъченика е „Райко –Йоан Български“/по коментара на проф.Т.Тотев в сборник „200 години Свети Райко Шуменски“,Шумен,2002/.

В

Православен календар 2014 /Българска Патриаршия/ за Деня на почит към светеца,14 май,пише:“Св.мчк.Йоан Български”.Има още пет новомъченици с името Йоан Български,май. А в Православен наръчник 2010г.за 8 октомври четем”Прнци Игнатий Старозагорски и Евтимий Пелопонески/?/+1814”.

Как подмяната и анонимността при имената на светците помагат „да издигнем сърцата си нагоре“? Ако през XIX в. гръцките фанариоти съзнателно са скривали българския произход на новомъчениците, в наши дни това няма обяснение. Преди столетия св. Кирил Философ е оборил триезичната догма и в предсмъртния си час се молил на Бога да погуби триезичната ерес“ /Вж. Кирил. Метод. енциклопедия, т. 4, с. 166/

Силата на народа ни е в светлината на душата му и тази светлина е светостта.

Валя Христова

Из разказа на бабата на Стефан Караджа от 1848 г. —
Вж. Б. Нейков, Факийско предание. Сбирки от народния
живот, С., 1985, с. 200—202.

Още първия неделен ден ето какво ни разправя [баба] за една мома Гана, която я наричали и Ганча. (Името ѝ било Гана и на Ганча поднесено. Но като я затворили, колкото лежала в тъмниците, от жалост горката Ганча я преименували и на Ганчица.)

— Тя била леля на майка ми Сребърна Мирчова, в с. *Кривен*, при *Провадия* [дн. с. *Кривня*, Варненски окр.]. . . Майка ни, бог да я прости — почна баба ни, — имала една леля Ганча, и още мома. Нейният брат Черника, току женен, ѝ казва:

— Гано, научих се, че аскер утре тъдява щял да мине и както казват, че може и да пренощува, затова добре е като мома да те заведе в *Провадия*, макар утре е велики четвъртък и други ден Гергевден, то, като заминат, конто идели от *Айтос* и заминували за към *Дунав* и *Влашко*, че и в събота ще можете и яйца да вапсате, и краваи да опечете?

— Защо да ида в *Провадия*, че и ако дойде войска, няма да ме изяде я? И кой ще им шета, като дойдат, я, и мама не е здрава, и кой друг освен буля (жената на самия Черника) ще остане, и тя нали е още като мома млада? Затуй не оставям буля сама. — И вуйчо млъкнал. . .

— В четвъртъка идва аскерът и бил разпределен по всичките околни села: и в *Равна*, *Черковна*, *Марковча*, *Косовча*, *Неново*,

Венчане, Петрова река и други, тъй и в наш *Кривен*. Но казали — ще преседят и за утрешния ден Гергевден. И то само кривненският аскер и равненският, за които докарали агнета, и аскерът да яде него ден курбан. И след като се опекли агнетата и сложили да ядат, то големецът им, който бил у вуйчови Черникови, пиян бил, такъв бил и хекиминът — докторът, грък или ерменец — рекли на вуйчо ми:

— Ще да ядете и вие, защото нали е и за вас Гергевден.

— Не можем, ефендим, да ядем и ние, докато не ядем червени яйца, не можем да ядем благо — мазно.

— Не, ще ядете, и друго нищо.

— Не можем, ефендим — като казал, и скокнал големецът да го бие.

В това време жената му писнала, но хекиминът и други хващат жената му да целуват, втурнала се и Гана, и нея се мъчили да хванат, но тя грабва вожека и право при братовицата си, Черниковица, и тя, тъй като се сборчвала, цапва хекимина през кръста и пада. Става жената, но Гана и големеца като ударва с вожека, и то в главата, той пак пада на място със строшена глава и след малко умира!

Вуйчо след това бил добит — убили го, убили и други двама чорбаджии: Димо Шуперков и Балуш цигуларина, а вуйна и Ганча запрели. Но и след това аскерът и *Кривина* и *Равна* обрали, и мнозина пребили.

Вуйна и Ганча ги запрели първен в *Провадия*. След години ги закарали в *Шумен* и след 10-годишно лежане в затвора-темница, и то разделени, та един петъчен ден идва един паша в *Шумен* и решава и двете, ако се потурчат, да се освободят; ако не — да се обесят. И тъй, казват им решението и вуйна се уплашила и се врекла да се турчи, и още тогаз я пуснали, а пък Ганча, защото казала, че «подобре смърт, отколкото да си меня вярата», като им отговорила тъй, те това доложили на пашата и той отново ги повърнал: «Идете, кажете ѝ че до три дена, ако не се врене, то понеделник ще бъде обесена.» По едно време ѝ пратили и вуйна, вече ханъма — с фередже, — и тя я молила да си не кайдисва младостта и други такива. Но Гана нито искала да ѝ отговори и само толкози ѝ казала: «Как не те домерзя» — и друго нищо. А пък на темничаря казала: «Моля те, ефендим, ако има някои от нашите села, викнете ги да ги видя и имам нещо да им поръчам за мама и за баля (баща, или бубаля — тате).

И да се случат кривенските чорбаджии в *Шумен* него ден се намерили, и някои кираджии от Равненци и като дошли, тя им казала:

— Много здраве кажете на майка (мама) и на бубаля, да ми армагана раздадат, че в понеделник ще ме обесят.

И наистина навръх Света Троица я обесили в *Шумен* на Кошир и след три дена я снели, и майка ѝ я взела, и на Костадиновден я погребали в шуменските гробища. Затова майка ѝ и песен ѝ извадила, която се пее на хора и тук, в нашия *Потур* [с. *Велика*, Бургаски окр.]. . .

Набедили са Ганчица,
та я в темница хвърлили,
в темница в темно дъното.
Лежала ѝ Ганча, боляла
тъкмино девет години.
В десето лято проклято
заръча Ганча, проръча
по равненски кираджии,
по кривненски чорбаджии:

«Много здраве кажете на мака,
на мака и на бубаля,
да ми армагано раздадат:
шити ми бели месали
със коприняни кенари.
В понеделник ще ма обесят
в шуменския панаир,
под Илчов баир на Кошир.»

Ганча убила големеца на разпетия петък, който ден било и Гергевден — 23 април 1736 г., в с. *Кривен*. А обесили я на св. Троица — понеделник, 19 май 1746 г., и на Св. Константин и Елена я погребали, 21 май с. г. в гр. *Шумен*.

Валя Христова